

УДК338.436:633.1:528.854(477.42)

О. А. Мартинчик,
здобувач, асистент кафедри економіки підприємства,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. Martynchyk,
Applicant for a degree, assistant of Chair of Economics of Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr

CLUSTER APPROACH TO THE INCREASE OF COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті досліджено передумови створення кластерних структур. Дано оцінку ресурсного та трудового потенціалу Житомирської області. Визначено місце області в загальнодержавному рейтингу та частку продукції сільсько-го господарства регіону в обсягах загальноукраїнського виробництва. Враховуючи досвід застосування кластерної теорії до аграрного сектору економіки, запропоновано створення зернового кластера з урахуванням особливостей сучасного розвитку галузі й ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Побудовано схему організації та взаємодії зернового кластера в Житомирській області, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та стимулюванню інтеграційних процесів на мезорівні економіки та рахунок мінімізації конкуренції всередині кластера, можливості залучення вагомих інвестицій, підвищення рівня інноваційної діяльності; зменшення ризиків, пов'язаних з технологічними обмеженнями.

The article dwells upon the grounds for the creation of cluster structures. Resource and performance potential of Zhitomir region is evaluated. The region positioning in the total governmental ranking is estimated, the share of agricultural products of the region in the Ukraine-wide production is assessed. Considering the experience of applying the cluster theory in the agrarian sector of economics, creation of corn cluster is suggested. Peculiarities of the current branch development and resource potential of agricultural enterprises of Zhitomir region are taken into account. The organizational and interaction model of corn cluster in Zhitomir region is suggested. The model will promote the increase of competitiveness of agricultural enterprises and encouragement of integrational process in meso-level of economics due to minimization of competition inside the cluster, possibility of considerable investments, higher level of innovations activity, decreasing of risks connected with technological restrictions.

Ключові слова: кластерний підхід, зерновий кластер, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність підприємства, конкуренція, кооперація.

Key words: cluster approach, grain-growing cluster, agricultural enterprises, competitiveness of enterprise, competition, co-operation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людство постійно перебуває у пошуку нових перспективних форм економічного зростання. Оскільки можливості мінімізації виробничих витрат є вичерпними, подальше економічне зростання і підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання неможливе без скорочення трансакційних і накладних витрат, налагодження оптимальної співпраці з контрагентами, трансферу знань і технологій. Все це в змозі забезпечити мережева модель розвитку економіки, зокрема створення кластерів, що дозволяє інтенсифікувати економіч-

ний розвиток і забезпечити високий рівень конкурентоспроможності суб'єктів економічних відносин на всіх рівнях ієрархії управління економікою за рахунок, у першу чергу, організаційних зрушень, що практично не вимагає значних капітальних вкладень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням формування соціально-економічних передумов розвитку сільського господарства присвячені праці вчених-економістів: О. Булавка, В. Збарського, О. Крисального,

І. Лукінова, М. Маліка, П. Мазурка, В. Месель-Веселяка, Б. Пасхавера, І. Прокопи, П. Саблука [4], О. Уляненко [5], А. Шепотько, В. Юрчишина. Основні постулати кластерної теорії відображені в працях Т. Андерсона, М. Енрайта, С. Розенфельда, М. Портера [3]. У вітчизняній економічній науці проблемами застосування кластерної теорії до аграрного сектору економіки займаються Д. Крисанов, П. Саблук [4], В. Юрчишин та ін. Проте результати дослідження з даної проблеми ще не дають повного уявлення про основні параметри та типові моделі кластерів; форми та інтенсивність зв'язків між учасниками кластерів; рівень концентрації виробництва у територіальних межах їх функціонування тощо. Це зумовлює необхідність обґрунтування теоретичних концепцій та практичних рекомендацій щодо застосування кластерного підходу до формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування формування зернового кластера з урахуванням особливостей сучасного розвитку галузі й ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реформування відносин в сільському господарстві в Україні вимагає вдосконалення системи організації аграрного виробництва. Важливе значення при цьому належить аграрним кластерам.

Поняття кластерного підходу було досліджено Майклом Портером, який дав визначення "кластерам" як сконцентрованим за географічною ознакою групам взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних областях, що конкурують і разом із тим співпрацюють [3, с. 206].

У контексті даного визначення, агропромислова кластеризація — це концентрація та спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території замкнених циклів "виробництво-зберігання-переробка сільськогосподарської продукції" на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоративізації та кооперації для отримання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості [2, с. 248].

Христенко Г. визначає агропромисловий регіональний кластер як добровільне об'єднання підприємств, що займаються агропромисловим виробництвом, установ або інших організацій регіону, однієї чи кількох (як правило, суміжних із сільськогосподарською) галузей, що знаходяться територіально досить близько (географічна локалізація агровиробництва) в технологічно-фінансову структуру [6].

Аналізуючи зарубіжний досвід функціонування кластерів в економіці країни, можна зробити висновок, що кластерні утворення є одним з напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. Так, у Великій Британії створено карту кластерів, де виділено 154 кластери, від 8 до 18 у кожному регіоні, в залежності від географічного розміщення, розвитку та спеціалізації кожного регіону. В Японії кластеризація використовується для підвищення конкурентоспроможності, для цього розроблено 20 програм з розвитку кластерів, здійснюється заохочення до співпраці університетів та наукових установ з кластерами. В Португалії ефективно функціонують кластери, в тому числі і в сільському господарстві, на основі розробки Національного плану дій. Щодо досвіду США, то більше половини підприємств працюють за такою моделлю виробництва. Сьогодні у США діють 380 найбільших кластерів у сферах високих технологій, виробництва побутових товарів, індустрії сервісу, видобутку природних ресурсів.

Для порівняння, в Україні діє 6 аграрних кластерів: кластер сільського зеленого туризму "Оберіг" (сmt. Гриців Хмельницької області); кластер виробників екологічної продукції (Полтавська область); Українсько-румунський "Перший аграрний кластер" (Чернівецькій області); регіональний агропромисловий інноваційний кластер "Агроінновації" (м. Рівне); кластер "Натуральне молоко" (м. Рівне); переробно-харчовий кластер створений (Вінницька область) [1].

Аграрний сектор відіграє особливу роль в економіці України та Житомирської області. Протягом останніх років аграрна галузь області демонструє стабільний розвиток і не втратила свої позиції навіть у кризовий період. У структурі валового регіонального продукту регіону за 2009—2013 рр. доля аграрного виробництва коливалась в межах 16,2—17,3 %. За вартістю валової продукції сільського господарства область займає 16 місце в Україні, а за виробництвом продукції на одну особу — 10 місце. За обсягами виробництва зерна Житомирська область посідає 12 місце в загальнодер-

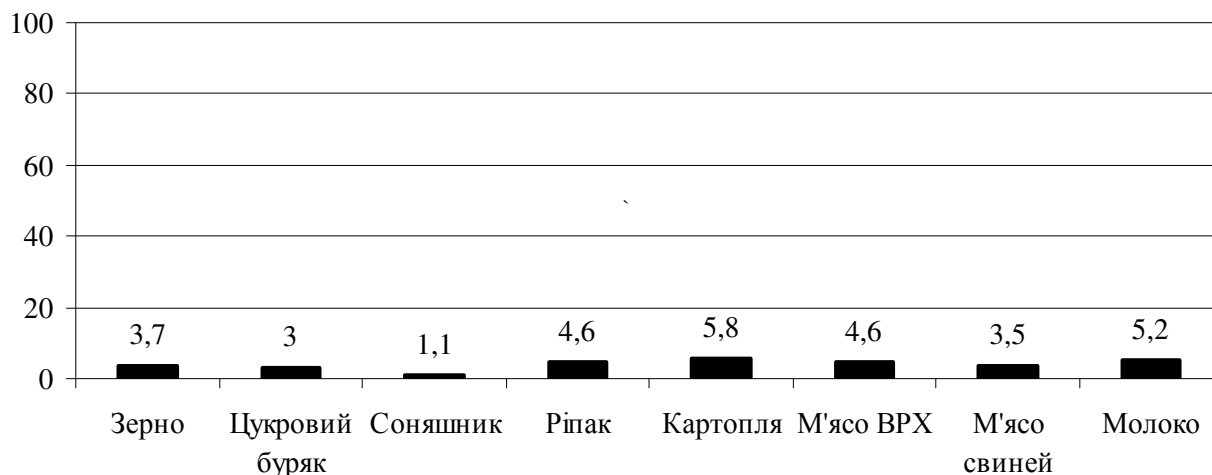

Рис. 1. Частка продукції сільського господарства Житомирської області в обсягах загальноукраїнського виробництва, %

Джерело: власні дослідження.

жавному виробництві, цукрового буряка — 14, соняшнику — 16, ріпаку — 9, картоплі — 6, м'яса ВРХ — 7, м'яса свиней — 14, молока — 4. В обсягах загальноукраїнського виробництва частку продукції сільського господарства Житомирської області зображено на рисунку 1.

Загальна площа сільськогосподарських угідь Житомирської області складає 1288,2 тис. га, з якої 1047,0 тис. га — рілля. Посівна площа сільськогосподарських культур у 2013 р. по всіх категоріях господарств склала 818,2 тис. га. Не обробляється 23,9 % ріллі області. Загальна чисельність сільського населення області складає 528,1 тис. осіб, з яких понад 303,8 тис. осіб працездатного віку. У той же час лише 27,4 % пра-

цездатного сільського населення зайняте в галузях економіки області.

Таким чином, Житомирська область має значний ресурсний та трудовий потенціал для подальшого розвитку аграрного сектору економіки, значення якого полягає не тільки в забезпеченні потреб людей у продуктах харчування, але і в тому, що він істотно впливає на зайнятість населення й загальну ефективність національного виробництва.

Сучасному аграрному сектору економіки притаманні різні форми кооперації та інтеграції, які характеризуються виникненням вертикально інтегрованих утворень, агропромислових холдингів та ін., наступною формою на

Таблиця 1. Групування районів Житомирської області за виробництвом зерна сільськогосподарськими підприємствами

Група	Позначення на картограмі	Величина інтервалу групи, ц	Середнє значення показника,	Кількість районів у групі, од.	Район
I		7188,0-180032,4	72869,3	8	Олевський, Володарсько-Волинський, Малинський, Баранівський, Коростенський, Лугинський, Народицький, Смільчинський
II		180032,5-352876,8	235838,5	8	Червоноармійський, Радомишльський, Романівський, Коростишівський, Черняхівський, Овруцький, Ружинський, Любарський
III		352876,9-525721,2	449736,3	3	Брусилівський, Житомирський, Бердичівський
IV		525721,3-701969,0	668491,0	2	Чуднівський, Андрушівський
V		701969,1-1560132,0	1044503,7	2	Новоград-Волинський, Попільнянський

Джерело: власні дослідження.

ієрархічному рівні яких є кластерні структури, представлені значною кількістю невеликих сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств. Саме в цих невеликих підприємствах сконцентрована основна частка зайнятості сільського населення. На сьогодні необхідне збереження цього сегменту аграрного виробництва як носія сфери прикладання праці сільського населення, його доходів та збереження сільської самобутності нашого регіону та розвитку сільських територій. У той же час розрізненість таких невеликих сільськогосподарських товаровиробників досить часто призведе до значних втрат кінцевої вигоди від реалізації власної продукції через неможливість формування справедливої ціни на неї та внаслідок конкуренції, яка складається між такими товаровиробниками. Саме тому, кластерний підхід у реалізації стратегії подальшого розвитку аграрного виробництва в області є одним з найбільш привабливих для його подальших перспектив за рахунок об'єднання зусиль, направлених на підвищення ефективності виробничої діяльності [4].

Аграрний кластер — це добровільне територіальне об'єднання підприємств АПК з метою забезпечення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства за рахунок формування ефективних внутрішньогалузевих зв'язків, диверсифікації каналів збуту, створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій, а також адаптації галузі до вимог світового ринку. Основною метою кластеру є задоволення потреб вітчизняних споживачів у якісній та доступній продукції.

Кластер має виконувати наступні завдання: сприяти розвитку місцевої промисловості та активізації господарської діяльності; нарощувати обсяги виробництва продукції для задоволення місцевого, вітчизняного ринку та формування експортного потенціалу; створювати додаткові робочі місця; збільшити відрахування до бюджетів різних рівнів [6].

Кластерна модель розвитку аграрного сектору економіки зменшує ризики, пов'язані з технологічними обмеженнями, дає можливість виступати на аграрних ринках у вигляді вагомого учасника, мінімізувати конкуренцію всередині кластеру, чітко оцінювати довгострокову перспективу розвитку та можливість залучення вагомих інвестицій, підвищити рівень інноваційної діяльності; лобювати інтереси учасників кластеру щодо державної та регіональної аграрної політики, забезпечити ефективний інформаційний обмін між учасниками

Рис. 2. Картограма розміщення спиртових заводів і сертифікованих зерноскладів на території Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

кластеру, створити систему підготовки спеціалізованих кадрів для забезпечення потреб агропромислового кластера [5].

У Житомирській області є багато передумов до створення агропромислового кластера: є достатньо розвинений сільськогосподарський сектор; є переробна промисловість; функціонують наукові і освітні інститути; є розвинена сфера торгівлі; присутні інституції державного управління; успішно діє вертикально-інтегрований бізнес. Таким чином, у регіоні є всі передумови для формування точки економічного зростання АПК відповідно до потреб сучасної економіки.

З метою визначення стратегічних пріоритетів розвитку агропромислового комплексу та визначення галузевих кластерів був проведений детальний аналіз, який базувався на таких основних критеріях: питома вага в структурі валового виробництва продукції; можливість залучення значних інвестицій; спроможність швидкого і якісного розвитку на основі існуючих технологій; відповідність державним пріоритетам розвитку агропромислового комплексу.

Рис. 3. Схема організації та взаємодії зернового кластера в Житомирській області

Джерело: власні дослідження.

Враховуючи встановлені державною політикою в агропромисловому комплексі України пріоритети, а також базуючись на питомій вазі виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в структурі валового виробництва та потенціалі залучення інвестицій було визначено пріоритетну галузь для створення на її основі кластеру. В аграрному секторі області такою галуззю є зернове господарство, питома вага якого коливається в межах 42,8 % в структурі товарної сільськогосподарської продукції та 55—57 % у структурі регіонального валового виробництва продукції рослинництва протягом 2009—2013 рр. У 2013 р. виробництво зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами в порівнянні з 2009 р. збільшилося на 227,4 тис. тонн або у 1,4 р. та склало 760,5 тис. тонн.

Середня урожайність зернових культур складала 38,4 ц/га у 2013 р., що на 42,8 % вище відповідного показника 2009 р. За останні роки значно покращилась інфраструктура зернового ринку. Потужність елеваторів зросла більш, ніж на 30 %. Ці дані свідчать про те, що зернове господарство області має стабільний поступальний розвиток. Проте ускладнюють ситуацію різкі коливання ринкових цін і все ж таки недостатня розвиненість інфраструктури.

Емпіричні дослідження дозволили виділити Житомирську область як регіон, що значною мірою відповідає вимогам щодо утворення зернового (біоетанолового) кластера, оскільки накладання сировинного чинника на виробничі потужності та їх зручну локалізацію зумовлює високу привабливість проекту з (рис. 2), де розташування елеваторів і спиртових заводів накладається на показники валового збору зерна, на основі яких здійснено групування (табл. 1). Унаслідок цього райони області було розподілено на 5 груп.

На першому етапі планується наступне ядро кластера:

- ⇒ ТОВ "Олімп-Агро" Попільнянського району;
- ⇒ ТОВ "Сігнет Центр" Попільнянського району;
- ⇒ ПСП ім. Цюрупи Попільнянського району;
- ⇒ ПСП "Граніт" Новоград-Волинського району;
- ⇒ СТОВ "Птахівник" Новоград-Волинського району;
- ⇒ ПП "Галекс-Агро" Новоград-Волинського району.

Організаційну будову та напрями взаємодії зернового кластера в Житомирській області зображено на рисунку 3.

Обсяги виробництва зерна за останні 5 років обраними господарствами мають постійну тенденцію до збільшення. Рівень технологій, який застосовується, дозволяє отримувати одні з найвищих урожаїв зернових культур. Середня урожайність озимої пшениці коливається в межах 65—70 ц/га, а кукурудзи понад 90 ц/га.

Враховуючи потенціал підприємств ядра кластеру, до нього можуть залучатися цілий ряд підприємств області, що також працюють на ринку виробництва зерна, його переробки та постачання матеріально-технічних ресурсів для його виробництва.

У першу чергу, до зернового кластера можуть бути долучені виробники зерна, що дозволить їм отримати максимальні вигоди від застосування новітніх технологій вирощування зернових культур, можливості якісної доробки виробленого зерна на елеваторі та збільшення ціни реалізації за рахунок підвищення якості зерна та можливості приймання участі у формуванні великотоварних партій.

Значні економічні переваги при приєднанні до кластеру отримують переробні підприємства. А саме: мукомельні підприємства, спиртові та комбікормові заводи. Зазначені підприємства мають можливість придбати зерно на переробку гарантованими обсягами та гарантованою високою якістю. Окремі переваги при приєднанні до кластера також отримують постачальники матеріально-технічних ресурсів, зокрема в можливості отримання гарантованих обсягів збуту за вже сформованими каналами.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розрахунок показників потенціалу кластеризації дозволив виявити і узагальнити кластерні характеристики та зробити висновок про можливість і доцільність створення регіонального кластеру зерна. Кластерна модель розвитку аграрного сектору економіки регіону дає можливість виступати на аграрних ринках у вигляді вагомий учасника, мінімізувати конкуренцію всередині кластера, чітко оцінювати довгострокову перспективу розвитку та можливість залучення вагомий інвестицій, підвищити рівень інноваційної діяльності; зменшує ризики, пов'язані з технологічними обмеженнями, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та стимулюванню інтеграційних процесів на мезорівні економіки. При створенні вдалих з точки зору конкурентоспроможності сільськогосподарських кластерів з'являється синергетич-

ний результат від взаємодії учасників в кластері як у квазіінтегрованому об'єднанні.

Література:

1. Аналітична записка "Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/760/>
2. Іванько А.В. Розвиток аграрного сектору регіону на основі кластерного підходу [Текст] / А.В. Іванько // Економіка АПК. — 2009. — № 4. — С. 32—37.
3. Портер М. Конкуренція [Текст] / М. Портер; пер. с англ. — М.: Вільямс, 2003. — 496 с.
4. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2010. — № 1 (183). — С. 3—12.
5. Уляненко О.В. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України на кластерних засадах / О.В. Уляненко // Вісник аграрної науки. — 2010. — № 10. — С. 56—59.
6. Христенко Г. Концептуальні засади організації зерновиробництва на основі кластерного підходу / Г. Христенко // Галицький економічний вісник. — 2012. — № 2 (35). — С. 27—35.

References:

1. The National Institute for Strategic Studies (2010), "As for public policies that support the development of agricultural clusters in Ukraine", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/760/>, (Accessed 10 September 2014).
 2. Ivan'ko, A. V. (2009), "Development of the agricultural sector in the region based on the cluster approach", The economy of agro-industrial complex, vol. 4, pp. 32—37.
 3. Porter, M. (2003), Konkurencija [Competition], Vil'jams, Moskva, Russia.
 4. Sabluk, P. T. and Kropyvko, M. F. (2010), "Clustering as a mechanism for improving competitiveness and social focus of Agricultural Economics", The economy of agro-industrial complex, vol. 1 (183), pp. 3—12.
 5. Ul'ianenko, O. V. (2010), "Improving the competitiveness of the agricultural sector in Ukraine cluster basis", Visnyk ahrarnoi nauky, vol. 10, pp. 56—59.
 6. Khrystenko, H. (2012), "Conceptual Foundations of grain-based cluster approach", Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk, vol. 2 (35), pp. 27—35.
- Стаття надійшла до редакції 22.09.2014 р.*